

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Іванова Сергія Сергійовича «Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.)», поданої до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – Історія України

Друга світова війна викликає посилену зацікавленість вітчизняних та зарубіжних істориків. Більшість досліджень присвячені проблемним питанням, пов'язаним із національно-визвольним рухом, польсько-українським конфліктом, голокостом, аналізом суспільно-політичних процесів, особливостями окупаційної системи.

Новим напрямком стало дослідження історичних процесів та подій через призму повсякденного життя. Започаткований у Європі школою аналів, він став популярним і серед українських науковців. Такий підхід до висвітлення проблемних питань дозволяє глибше зrozуміти подію чи навіть цілу епоху. Стосунки між людьми, різними етнічними групами, побутові проблеми, соціально-економічне становище, духовне життя – все це дозволяє відійти від сухої констатації фактичного матеріалу, додає емоцій у наукове дослідження, робить історію живою.

Саме такий підхід у висвітленні історичних подій та процесів на Волині в роки німецької окупації обрав дисертант, що робить його дослідження актуальним, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених періоду німецької окупації Волині. Серед основних завдань, які визначає для себе автор, слід виокремити спробу визначити суспільно-політичні настрої населення, побутові проблеми, освітнє, релігійне, культурне життя краю, проблему колаборації.

У вступі здобувач вірно визначає об'єкт та предмет дослідження, обґруntовує територіальні межі роботи та наукову новизну отриманих результатів, наголошує на практичному значенні роботи. Слід зауважити, що робота пройшла грунтовну апробацію. Основні результати дисертації висвітлені у 18 публікаціях, 4 з яких у виданнях, внесених до наукометричної бази даних.

У першому розділі автор аналізує історіографію, джерельну базу та методологію дослідження. Здобувач виокремлює три групи історичних творів, серед яких праці радянських, українських та зарубіжних науковців. До першої групи віднесено загальні праці з історії УРСР, Другої світової війни, присвячені діяльності радянських партизанів, соціально-економічному становищу українського селянства в роки окупації, діяльності більшовицького підпілля. Автор робить загальний висновок, що характеристика морально-психологічного стану та побуту населення, освіти, культури на окупованих територіях залишилися у них недостатньо висвітленими.

Аналіз доробку українських істориків теж починається із узагальнюючих праць М. Кovalя, Ю. Олійника. Далі йдеться про монографії, присвячені проблемам повсякдення, колаборації, релігійній політиці, голокосту, польсько-українському протистоянню, національно-визвольному руху, особливостям функціонування окупаційної адміністративної системи.

Зарубіжна історіографія представлена роботами К. Беркгофа, Т. Снайдера, Г. Мотики, Г. Кноппа та ін. Ці праці присвячені різноманітним проблемам. Їх аналіз дав можливість дисертанту розглянути суспільно-політичні процеси, що відбувалися у східній Європі в роки Другої світової війни через призму міжнаціональних конфліктів. До зарубіжної історіографії здобувач зарахував праці істориків української діаспори, зокрема, В. Косика. На нашу думку, цей доробок відноситься до української історіографії.

Джерельну базу роботи складають архівні матеріали, опубліковані документи, періодична преса, мемуарна література. Автор використав матеріали двох центральних архівів, зокрема, ЦДАВО України та ЦДАГО України, трьох регіональних – Держархіви Рівненської, Волинської і Житомирської областей, а також Волинського обласного краєзнавчого музею і Державного історико-культурного заповідника м. Острога. Серед збірників документів домінують опубліковані українськими науковцями – В. Сергійчуком, В. В'ятровичем, М. Гоном та ін. Серед джерельної бази широко представлені мемуари, які дали можливість автору зрозуміти емоційний стан населення у період окупації, визначити його ставлення до подій, різних етнічних груп. Загалом, джерельна

база є достатньою і дає можливість розкрити запропоновані автором проблемні питання.

Методологія дослідження не викликає застережень. Автор використав загальнонаукові та спеціальні історичні методи. В основу роботи покладено принцип історизму, об'єктивності, системності та проблемно-хронологічний підхід.

Другий розділ роботи присвячено дослідженню ставлення населення Волині до нацистської окупації. Автор починає аналіз зі спроби визначити суспільно-політичні настрої населення.

Здобувач стверджує, що на початку окупації у свідомості волинян існував чіткий поділ на німців та нацистів. Перші асоціювалися із європейською культурою, інші – з ворогом. Такий поділ швидко зник. Репресивна політика, демонстративна зневага та постійні приниженні призвели до усвідомлення необхідності чинити опір у лавах партизанських підрозділів, групах самооборони, повстанських загонів. Дисертант робить висновок про зміну ставлення населення до окупаційної влади в період 1941–1942 рр.: від сподівань на покращення і власне державне життя до розчарування, страху та антифашистської боротьби. Власні твердження здобувач обґруntовує численними посиланнями на спогади волинян (ст. 39, 40, 42, 43, 50, 51), архівні матеріали (ст. 53, 55, 56).

Інший аспект, на якому акцентує увагу автор, стосується проблеми колаборації, зокрема, участі місцевого населення у формуванні окупаційної адміністрації. Наголошується на різноманітних мотивах співпраці з окупантами. Перший пов’язаний з політичними поглядами і діяльністю націоналістичних організацій ОУН(Б) і ОУН(М), інший – зі спробами вижити в надзвичайно складних умовах. Автор правильно зазначає, що значну частину колаборантів становили колишні радянські держслужбовці, яких німецька адміністрація залищала в якості фахівців. Зусиллями місцевих управлінців вдалося швидко встановити кількісний склад єврейської громади, їхнє місце проживання, що, в свою чергу, прискорило його знищення. Діяльність поліції теж розглядається здобувачем. Наголошується на добровільному принципі формування цих

підрозділів до 1942 р. (ст. 74). Автор визначає основною причиною мотивації волинян економічні фактори, випускаючи з уваги політичну складову, пов'язану із національно-визвольним рухом. Глибшого обґрунтування потребують тези про участь української допомогової поліції у масових вбивствах єврейського населення та каральних акціях проти інших етнічних груп.

Третій розділ роботи присвячено дослідженню повсякденного життя волинян та соціокультурним процесам в умовах нацистської окупації. Аналізуючи соціально-економічні умови населення, автор акцентує увагу на селянстві, яке становило 78% від загальної кількості. Правильно визначає засоби і методи пограбування населення окупаційною владою. Констатує факт кращого продовольчого забезпечення сільського населення у порівнянні з міським. Для кращого розуміння соціально-економічного становища волинян наведено показники заробітної плати і цін на основну групу товарів, визначено особливості роботи ринків та магазинів, податкової системи, діяльності місцевих комітетів самодопомоги, системи медичного обслуговування.

Невід'ємною складовою повсякденного життя є культура, освіта та релігія. Здобувачу вдалося визначити типи і види шкіл, умови їх відкриття, змістове навантаження навчальних програм, специфіку підготовки вчителів та забезпечення підручниками в умовах окупації.

Важливу роль у повсякденному житті волинян відігравало мистецтво. Автор акцентує увагу на діяльності українських театрів. У період з кінця 1941 р. до середини 1943 р. вони працювали в Луцьку, Рівному, Новоград-Волинську, Дубно, Острозі, Шепетівці. У репертуарі домінували твори українських класиків, які користувалися успіхом не лише у місцевого населення, а й у німецьких солдатів. окремі трупи гастролювали навіть у Берліні. Також автор аналізує діяльність товариства «Просвіта», визначає пропагандистську роль кіномистецтва. Релігійне життя висвітлене через призму протистояння між найбільшими релігійними конфесіями – Автономною православною церквою та Українською автокефальною православною церквою. Правильно визначено роль окупаційної адміністрації, яка стимулювала суперечності між ними, провокуючи соціальний конфлікт всередині православної громади.

Четвертий розділ дисертації присвячений репресивній політиці окупаційної влади. Серед проблемних питань автор виокремлює репресії проти цивільного населення, голокост та становище радянських військовополонених. Аналізуючи репресії щодо цивільного населення, здобувач акцентує увагу на створенні штучного голоду через економічне пограбування, запровадження принципу колективної відповідальності та масовому вивозі населення на роботу в Німеччину. Емоційно описує становище євреїв, масові розстріли, їх морально-психологічний стан, спроби уникнути фізичного знищення. Поза увагою дисертанта залишилося питання збройного опору окупантам, зокрема, повстання в трудовому гетто Луцька. Поряд з тим, ґрунтовно досліджено долю радянських військовополонених. Автор визначає причини варварського ставлення нацистів, причини високої смертності серед в'язнів, роль місцевого населення у спробах звільнення та матеріальної підтримки полонених.

У висновках автор узагальнює результати проведеного дослідження. Вони логічно сформульовані, носять самостійний характер, підтверджуються змістом роботи.

Поряд із здобутками автора слід наголосити і на окремих зауваженнях, зокрема:

- ст. 3 містить перелік умовних скорочень. Абревіатура СС помилково визначена як штурмові загони, а насправді – це захисні загони Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії;
- ст. 20. Групуючи історіографію, автор відносить праці дослідників української діаспори до зарубіжної. На нашу думку, їх слід відносити до української історіографії;
- на нашу думку, автору слід було б використати наукові праці волинського дослідника Б. Зека, адже вони стосуються м. Луцька в період нацистської окупації і розкривають особливості повсякдення міщан, становище радянських військовополонених та геноциду єврейського населення міста;
- здобувачу слід уникати термінів на кшталт «найцілісніший фонд» (ст. 21) та русизмів – «сuto», «видушити» тощо;

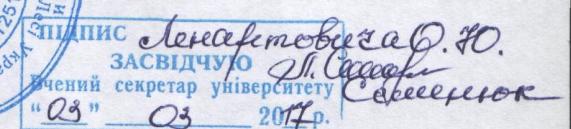
- на початку другого розділу (ст. 37–39) наведені загальновідомі факти, зокрема, зміст плану «Барбароса», генерального плану «Ост». На нашу думку, цей матеріал надміру деталізований;
- сумнівною є теза автора про низьку свідомість волинян напередодні німецько-радянської війни (ст. 44). На нашу думку, ця теза не відповідає дійсності;
- на ст. 51 автор стверджує, що восени 1941 р. через репресії окупаційної влади значно зросла кількість партизанських загонів у регіоні, що поповнювалися місцевим населенням. На нашу думку, ця теза є сумнівною і потребує ґрунтовних доказів, адже відомо, що червоні партизани в цей час були неактивні, за виключенням окремих загонів, знищені. Активно діяли лише націоналістичні підрозділи Т. Боровця;
- у параграфі 3.2 автор аналізує становище православних церков, не звертаючи уваги на спробу їхнього об'єднання, ініційовану Українською автокефальною православною церквою.

Загалом представлена дисертація відповідає вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій згідно п.п. 11, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 577, а її автор, Іванов Сергій Сергійович, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України.

Офіційний опонент, доктор історичних наук,
професор кафедри нової та новітньої історії
України Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

О.Ю. Ленартович

3.03.2017 р.